

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ  
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА  
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ  
Серија I, год. XV

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ  
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ  
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ  
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ  
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ  
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ  
КРАГУЈЕВАЦ

# СРПСКИ ЈЕЗИК

## XV

Београд, 2010.

811.163.41'367.626

ЈОВАНКА РАДИЋ  
Институт за српски језик  
Београд

Прегледни рад  
Примљен: 18. 11. 2009.  
Прихваћен: 12. 1. 2010.

### КОЈИ, НЕКИ..., ОВАЈ... – ПРИДЕВСКЕ ИЛИ ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ?\*

У раду се преиспитује утемељеност уобичајеног сврставања заменица *који, неки..., овај...* у придевску групу речи. С тим се циљем издвајају основни принципи на којима почивају разлике између именица и придева у гараматици. Запажа се да при класирању заменичких речи граматографија уважава само део тих принципа, углавном оне формалне и синтаксичке. Трага се за природом и функционалним устројством заменичких јединица које одређено означавају (показне заменице), што води закључку да се у оном што граматографија уобичајено представља као један заменички низ (*овај, тај, онај...*) – крију две фино уређене структуре именичких речи: *овај.../онај... – тај...* и *ово/оно – то*. Показује се да *ово* није облик неутрума заменице *овај...* (*овај догађај, ово село*), већ је посебна – свему надређена и на све неутрална општепредметна заменица. Уочава се да је структура *овај.../онај... – тај...* на парадигматском плану повезана са *који...*, док структура *ово/оно – то* одговара упитном *шта* – област 'не-људско' (*Шта? – Ово; Шта је то – Клуна / Ништа / Не знам 'не знам шта је то'*). Елементи ове структуре у говорном низу заступају све што има, и све чему ти елементи дају неки вид предметности, укључујући и предмете из области 'људско' (*То се није десило, То је наш циљ, То је моја кћи*).

**Кључне речи:** категорија, категоријални принцип, именичка заменица, придевска заменица, заменице *који, неки, \*никоји*, заменичка структура *ово/оно – то*, заменичка структура *овај.../онај... – тај...*, сазнање.

\* Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта 148001, који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

## I

1. Стара теза о заменици као супституенту имена одавно је напуштена (в. Клајн 1985: 12-19), али се у граматикама и даље преносе схватања да заменице „заменењу именице и придеве у њиховим службама“ (Станојчић-Поповић 2008: 97). Полазећи од схватања која су произвела термине *pronomen*, *местоимение*, *заменница* и сл., све се заменице традиционално повезују са именским речима: једне са именицама, а друге са придевима. При том се разврставању првенствено уважава употреба заменичких речи у говорном низу, – док се њихова ванреченична упитна (*који?*) или показивачка функција (*овај*) по правилу занемарује. Као последицу тога приступа имамо појаву да су у опису заменица занемарене њихове примарне функције, а са њима и односи између заменице као јединице која означава и оног што се означава. У граматографији се обично превиђа и то да управо из тог односа произилазе све разлике између именичких и придевских речи: да по природи ствари, и по природи језика, управо тај однос даје једним речима именички, а другим придевски карактер.<sup>1</sup>

1.1. Иако се у граматичким описима критерији поделе именских речи углавном занемарују, интуитивно се зна да именички карактер имају (или добијају) речи које непосредно означавају, тј. речи које означавају и значе оно што је издвојено или се узима издвојено (*он*, *лептир*, *земља*, *путник*, *белац*, *белина*, *добро*, *трчање*), док је (2) придевски карактер речи повезан са посредним означавањем, тј. са означавањем оног што није и не узима се издвојено, а што мора или бити својство предмета (*овакав*, *оволики*, *добар*, *плав*, *дрвен*; *велики*, *широк*, *простран*), или се узимати као да је својство предмета (*чији?*, *наш*, *Петров*, *српски*, *школски*, *светосавски*, *сарајевски*).

Именичка природа подразумева целовитост и независност, што се (1) обележава формално – реч се именички граматикализује (*белина*, *белац*, *лепта*, *трчање*), и што је карактеристика већине именичких речи у српском језику (в. фус. 29); или се (2) не обележава формално (*добро*, *зло*, *дуга*, *млада*, *Краљево*), али се зна по појму и препознаје по реченичној функцији. Насупрот овом, придевска природа подразумева зависност, а зависност подразумева неку врсту разложености и „недовршености“, која се може схватити као показатељ спремности придевске речи да буде израз по нечему сличног својства разнородних предмета: *добар*, *добра*, *добро*; *добри*, *добре*, *добра* (човек / нарав / живот / пут / превоз / осећај); *школски*, *-а*, *-о*; *-и*, *-е*, *-а* (распуст / одмор / час / креда / успех / двориште).

<sup>1</sup> Рад представља извод из свеобухватнијег истраживања посвећеног заменичком систему у српском језику. Нешто целовитији, али и уопштенији приступ јединицама овог система садржан је у Радић 2009<sup>2</sup>.

1.2. Изгледа да се превидело да ови врло јасни критерији у разврставању пунозначних именских речи нису увек применљиви на разврставање заменица – јер заменица није ни пунозначна реч ни појам (в. Клајн 1985: 41),<sup>2</sup> због чега се њена природа не може одређивати по појму (начин на који разликујемо именицу, тј. име-појам *добро*, од ср.р. придева *добар* – *добро* дете), већ се мора одређивати по предмету, тј. по оном што заменица означава. Проблеми су произлазили, и произлазе и из тога што се и именица (појмовна реч) уобичајено дефинише као реч која „означава“ појам (в. Станојчић-Поповић 2008: 78) – а не као *реч-појам* (исп. рус. *имя понятие*) или „појмовна реч“ (в. Белић 1959: 455). Превиди се да именовање подразумева поимање – да су име и појам једно,<sup>3</sup> а да је упућивање на физичке, говорне и менталне ентитете (в. III) примарно резервисано за заменице, те да само заменица може упутити на појам и ситуативно га означити.

Вероватно је превидијање управо ових односа у оквиру именске групе речи онемогућило граматичаре да утврде стварну природу заменица (в. Клајн 1985, Ивић 2000, Милер 2005), па и природу заменице *који...* и осталих с њом повезаних јединица.

1.3. То је могло предодредити да се латинске упитне заменице *qui, quae, quod*, које одговарају заменицама *који, -а, -е* у српском језику, традиционално (од класичних граматика до најновијих граматика савремених европских језика који такве заменице познају) сврставају у придевске речи (у придеве – в. Клајн 1985: 26-28, ГРЈ: 550-555, или придевске заменице – в. нпр. Станојчић-Поповић: 100), и уобичајено се називају „релативне“ (исп. Пор-Ројал: 157-185) или „односно-упитне“ заменице.<sup>4</sup> Са овом заменицом су по низу особина најтешње повезане и све остале од ње изведене заменице друкчијих комуникативних вредности (*неки, било који, сваки...*),<sup>5</sup> као и показне заменице

<sup>2</sup> На непојмовни карактер заменица први је у новом веку указао немачки психолог К. Бихлер (Karl Bühler), који је са дозом ироније говорио о „професионалној склоности логичара“ да у свакој речи виде „појмовни знак“ (према Клајн 1985: 41).

<sup>3</sup> Л. Виготски је сматрао да су *реч* и *појам* једно, те да је реч основна „ћелија мишљења“. Он је подвлачио да је, поред нужног разликовања *значења* и *смисла* (Виготски 1996: 260-264), потребно правити разлику између „значења и имена у речи“ (Исто: 126), тј. између *значења* и *означавања*. Међутим, и он је, вероватно под утицајем логичара, превидио да нису све речи „имена“, нити су појмови (в. Радић 2007). Примера ради, и он је (идући за Ж. Пијажеом) трагао за узроцима дечије неспособности да дефинишу „појам“ *зато што* (Исто: 194).

<sup>4</sup> У анализи ћемо, углавном, занемарити функционалне разлике које су условиле појаву термина „односно-упитне заменице“ (Стевановић 1975: 292-299), односно, појаву да се иста реч по истом критерију разврстава у две различите групе: „упитне“ и „односне“ заменице (Барић 1979: 116-117).

<sup>5</sup> Овом ћемо приликом занемаривати разлике у вредностима које основним (упитним) ликовима заменица дају јединице *не-, по-не-, ни-, и-, сва-, било, -год* и сл. (о томе в. Милер 2005: 370-376). Скица класификације заменица по критерију који смо означили као „комуникативне функције“ дата је у Радић 2009<sup>2</sup>: 215-216.

за идентитет целине (*овај...*), које се такође сматрају придевским речима (в. Станојчић-Поповић 2008: 99–100). Тесна међусобна повезаност ових заменица јасно се огледа у односу питање – одговор: *који* (пут)? – *неки, овај; која?* (мачка) – *нека, ова; које?* (село) – *неко, ово*.<sup>6</sup>

1.4. Чињеница да се „придевске“ показне заменице *ово/оно – то* појављују у функцији типично именичких реченичних конституената (в. III) у граматицама се или не опажа (в. Станојчић-Поповић 2008), или се решава констатацијом да се оне тада „поименичавају“ (Кликовац 2002: 81). Ако се, ипак, пође од тога да исказ типа *Ово је оловка* представља једини модел остензивне дефиниције, намеће се питање да ли се ове заменице заиста поименичавају, или оне по својој природи – по својим главним карактеристикама, морају бити именичке речи.

1.5. Ове ћемо заменице упоредити са осталим заменичким речима и покушати утврдити шта је то што једним речима из класе заменица даје именички, а другим придевски и(ли) прилошки карактер, те доћи и до одговора на питање постављено у наслову овога рада: да ли су ове заменице по својим главним карактеристикама заиста придевске речи?

1.5.1. Заменице које означавају одређено (имају одређену референцију) посматраћемо као две засебне заменичке структуре (*ово/оно – то* и *овај.../онај... – тај...*), а не као један заменички низ (*овај, тај, онај...*), – како се уобичајено представљају у граматографији. Говоримо о заменичким структурама јер желимо подвући чињеницу да заменице које одређено означавају живе као елементи структуре: у српском језику као елементи трочланих структура. У тим структурама на једној страни стоји (1) централна вредност *ово, овај, овако...* која служи за показивање оног што је ‘сад’ и ‘овде’, што стоји на располагању говорном субјекту, и (2) њена опозиција *оно, онај, онако...*, која указује на оно што је удаљено, што није ‘овде’, или није ни ‘овде’ ни ‘сад’ већ се памти, и чиме говорни субјекат актуелно не располаже. Према тој бинарној опозицији стоји (3) трећи елемент, *то, тај, тако...* – неутралан на разлику на којој почивају опозити *ово/оно*.<sup>7</sup> Изгледа да модел оваквог односа елеме-

<sup>6</sup> Ова се повезаност не да уочити у устаљеним граматичким класификацијама придевских заменица, са шест група издвојених по мешовитим критеријима класификације (о „хибридности“ тих критерија в. Пешикан 1967): *присвојне, показне, односно-упитне, неодређене, одричне и опште* (в. Стевановић 1975: 282–303). Неличне заменице је на друкчији, знатно прегледнији начин груписао А. Белић (1962: 237). Слична се класификација одавно бележи и у појединим школским граматицама (в. Кликовац 2002: 79–81).

<sup>7</sup> Верује се да су сви европски језици који познају трочлане показне структуре изгубили осећај за функционалне односе међу елементима (Клајн 1985: 116–117). Вероватније је, међутим, да језик (граматика) добро познаје смисао тих односа, али да он остаје непознат граматографији. Наиме, у свагдањем говору горњег Подриња и данас углавном постоје два демонстративна елемента (*ово, овако... – оно, онако...*), док је трећи елемент (*то, тако...*) анафорски, резервисан за причу и причање, тј. за реченицу (исп. И *тако* ти је *то* било). Исте те односе на општејезич-

ната носи функционална структура из категорије ‘људско’, *ја/он... – ти*, где је *ти* неутрално на референцијално-семантичку разлику између *ја* и *он*: као чист функционални елемент, *ти* у себи не садржи никакву унапред задату диференцијалну вредност.<sup>8</sup>

1.5.2. За наведену групу заменица, у којој се, дакле, издвајају две засебне заменичке структуре, прикладан општи назив би могао бити показне за менице за идентитет целине (исп. заменице за квалитет и квантитет). Како ћемо видети, разлике у примени ових заменица произилазе отуд што елементи структуре *ово/оно – то* указују на идентитет оног што се узима („показује“) као да је издвојено и неповезано са осталим стварима у универзуму, што је непознато, неименовано, или му се име не зна (исп. остензивну дефиницију *Ово је лампа*, а не *\*Ова је лампа*, в. III),<sup>9</sup> – док се елементи структуре *овај.../ онај... – тај...* тичу идентитета онога што припада именованованој – оквирно познатој врсти предмета.<sup>10</sup> Заменице прве структуре условно ћемо називати општепредметним, а друге предметно-појмовним заменицама.<sup>11</sup>

## II. ЗАМЕНИЦЕ КОЈИ, НЕКИ... И ЗАМЕНИЧКА СТРУКТУРА ОВАЈ... /ОНАЈ... – ТАЈ...

2. Када се трага за диференцијалним обележјима заменичких речи, једне од њих се лако прикључују класи пунозначних речи којој одговарају по безмало свим својим карактеристикама: категоријалним, граматичким и функционално-синтаксичким. Такав је случај са свим прилошким заменицама, које се не

ком нивоу наговештава изразита доминација неутралних елемената у писаном говору: примера ради, у III књ. РМС *овакав* се потврђује 42 пута, а *онакав* 18 (обично у дијалозима, као деминстративи), док се *такав* бележи неупоредиво чешће – чак 232 пута. Ови односи указују на потребу преиспитивања закључака да су сви савремени индоевропски језици изгубили стару разлику између демонстратива (тип *ово/оно*) и анафорских заменица (тип *то*) (Белић 1962: 238, исп. Стевановић 1975: 289).

<sup>8</sup> Сложене односе елемената те структуре испитујемо у раду „Логичко-граматички приступ заменичком систему - структуре *ја/ти – он и он/она – оно* (Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LII, у штампи). На структурне односе елемената указујемо у т. 1.5.

<sup>9</sup> Илустративне примере, и занимљиво запажање о овој заменици бележимо у одељку из романа *Тесла, портрет међу маскама* В. Пиштала (Агора, Београд 2008: 213): „Док је дугим прстом показивао један безимени предмет за другим, Теслин [...] глас је митралирао слушаоце речју ‘ово’:

– *Ово* су осцилатори који могу срушити Бруклински мост. *Ово* су лампе које се пале саме. *Ово* је машина за ‘сенографе’. *Ово* је дух који живи у мом калему“.

<sup>10</sup> Како ћемо видети, показаше се да би се управо на њих могла односити разлика између *de re* и *de dicto*, која је у лингвистику уведена из филозофије (в. Ивић 2000: 119–122).

<sup>11</sup> Кад говоримо о предметности појма, имамо у виду оне разлоге због којих је А. Белић имице називао *предметним речима* (в. Белић 1959: 539–543).



тичу предмета већ места, „пута“ и времена за себе (*где, негде, овде...; куда, некуда, окуда...; кад, некад, сад...*).<sup>12</sup>

Насупрот њима, класификацијама се одупиру многе заменице које се тичу предмета, а категоријална природа им не даје недвосмислено обележје одређене класе пунозначних речи (попут недвосмислено именичког *ја, он, ко*, или придевског *мој, чији*). Стога се те речи не могу безрезервно одредити као придевске или прилошке, па ни као придевске (придевско-прилошке) или именичке заменице. У том је смислу посебно илустративна заменица *сав*, која се класификацијама одупири и по категоријалној природи (исп. *који људи? – сви, колико људи? – сви; колико је узео? – све*: идентитет или квантитет?) и по граматичко-синтаксичким карактеристикама (в. Ивић 1999: 72-73), јер се примењује као именичка (*Узми све*), придевска (*Сав свет у то верује*) или прилошка реч (*Радост је све више хвата*), у везничким конструкцијама (*...све док...*), и сл.<sup>13</sup>

2.1. Ипак, међу речима које припадају придевској скупини заменица доста се јасно издвајају заменице које имају сва, или скоро сва придевска обележја: (1) недвосмислено придевску категоријалну природу (*чији? мој, ... ‘посесивност’; какав? овакав... ‘својство по квалитету’; колики? околики... ‘својство по квантитету’*); (2) придевске морфосинтаксичке карактеристике (придевска промена: *какав, каквог(а), каквом...*; конгруентни род, број и падеж: *какав, -а, -о*) и (3) придевску, тј. атрибутску функцију (*мој капут, овакав капут, околики капут*). Све ове заменице подразумевају п о с р е д а н п р и с т у п п р е д м е т у : одређени предмет се из групе (истоимених) предмета издваја посредством ознаке посесивности и својства. Кад су придевске,<sup>14</sup> оне се увек тичу квалитета или квантитета који се може очевидно показати (*овакав ‘овог квалитета’, ‘са одређеном особином овог предмета / са свим особинама овог предмета’, околики ‘величине овог предмета’* и сл.), или предмет одређују према (само)знавној припадности (*мој, твој, наш, његов*). Свим овим заменицама одговарају

<sup>12</sup> Свакако је то допринело да се ове речи у граматицама српског језика традиционално укључују у прилоге, при чему се неретко потпуно пренебрегава њихова заменичка природа. На заменичку природу ових речи код нас истрајно указује П. Пипер (в. Пипер 1983).

<sup>13</sup> У РМС уз *сав, сва, све* стоји да је то „зам. и прид.“, док се *све* дефинише као „прил.“.

<sup>14</sup> Квантитет је категоријални податак придевске и прилошке природе: придевски је само онда када се тиче својства датог предмета (*околико дете, колики храст, околика јабука* и сл.), док је нупоредиво чешћа чисто квантитативна, тј. прилошка примена неутрума (*колико јабука, толико дече, толико брашна, неколико дана, толико ради, толико се умара*). Иста примена је својствена и неутруму заменице за квалитет (*како путујеш, овако седи*), као и многим придевима у неутруму. Има мишљења да се у свим оваквим случајевима ради о истој „лексичко-граматичкој датости“ (в. у Ивић 2008<sup>1</sup>: 90). Прилошки се, наравно, неће моћи остварити ниједна заменица за идентитет (*које, неко, ово* и сл.) – што може бити још један доказ да то нису придевске, већ именичке речи.

пунозначне лексеме из придевске класе речи: исп. какав – *плав / бистар / брз; колики* – *велики / мали / висок; чији* – *Петров / птичији*.

2.2. Насупрот свим овим заменицама – које или имају, или могу имати недвосмислено придевску природу – стоје заменице *који, неки..., овај...* које се такође по традицији укључују у придевске, иако су са претходном групом заменица само привидно, тј. само по формалним обележјима повезане. Само је привид да показној заменици у синтагми та свеска одговарају придеви у синтагмама плага свеска, мала свеска, Анина свеска, јер је неспорно да није дан од ових придева није реакција на *који*, већ на *какав* или *чији*. Типично придевске заменице подразумевају по с р е д а н приступ предмету, и тичу се одређене појединости која је интегрисана, или се узима као да је интегрисана у *какав* ентитет: *оваква, оволика, моја* (свеска). За разлику од њих, *који* се тиче целине датог ентитета, и рекција на *који* је именичка реч или виша именичка јединица са свим својим деловима: *који (човек)? – он / онај (плати) / Петров брат / онај што трчи*.

Ове се заменице тичу (1) целине оног што је по себи издвојена датост, и што се поима као издвојено „једно“: *који* (човек...), *-а, -е – овај, -а, -о* ‘човек / кућа / дугме / храст’; (2) оног што се узима као једна скупина или поима као засебна врста предмета: *који* (људи) – *ови* ‘ови овде / Срби / Европљани’, *која* (птица) – *ова* ‘ова овде / врабац / ластва’; (3) оног што се може узети или замислити издвојено: *која* (рука) – *ова* ‘рука / грана / брдо / линија’, *десна рука*, или, најзад, (4) оног што се може апстраховати и издвојено појмити: *која* – *ова* ‘белина / доброта / мисао’.

Дакле, категоријални принцип на коме почивају ове заменице је идентитет оног што јесте или се узима издвојено. Да бисмо за нешто питали (на нешто упутили и сл.) заменицама *који, неки..., овај...*, – мора се знати да „то нешто“ представља некакву одређену целину која спада у врсту познатих (именованих и опојмљених) предмета: „то нешто“ мора у нашој свести постојати као оквирно позната, тј. именована врста предмета (*који* ‘човек, капут, пут...’).

2.3. Иако могу аутономно наступити, ове заменице не могу самостално (ванконтекстуално) означити било који физички предмет, јер су оне усмерене према предметности појма, и тек су категоријално-граматичка скица ентитета према коме су усмерене.<sup>15</sup> И кад се употребе самостално, њих увек прати мисао о одређеној врсти предмета: каже се *Која?*, а мисли се ‘која птица’, што је исто као кад се каже *Која птица?* Оне се увек везују за оквирно познату

<sup>15</sup> Се овиме је, свакако, повезана и чињеница да се у тзв. слободним релативним реченицама заменица *који* појављује сасвим изузетно, са само 1% – наспрам *ко* 21%, *што* 20%, *како* 12% и сл. Потврде показују да се и ти малобројни примери могу подвести под неку врсту „грешке“ (в. Кордић 1995: 214–216). Та се несамосталност, наравно, не може повезати са придевима као несамосталним речима (исп. *како*, 12%) – она је одраз категоријалне природе ових заменица.



(именовану) предметну област и луче две различите примене речи-појмова, тј. именица: од опште, нереференцијалне примене именице (нпр. *дете, говор, радник, кум*) разграничавају њену референцијалну примену (*овај радник / кум / говор*). Будући да су према физичким предметима усмерене посредством речи-појмова (*које сунце – ово / нацртано сунце* → ☼), ове заменице усмеравају процес стабилизације номинално-парадигматских форми предметних речи у трородног именичком систему (исп. тај *бицикл*, та *бицикла*, то *бицикло*).

2.3.1. Обележје рода и броја у заменицама за идентитет је чисто граматичке природе. За разлику од елемената структуре *он/она – оно...*, који одржавају (из предмета увек изнова извлаче) категоријално-семантичке податке ‘људско, мушко’ / ‘људско, женско’ – ‘дете’ (неутрално на податак о полу) – *овај, ова, ово* не подразумевају разлику која се тиче природе предмета, већ разлику која се тиче граматичких обележја речи-појма према чијој су предметности усмерене. Ово говори и да се род као граматички класификациони критериј (м.р., ж.р., с.р.) мора схватати логички: мушки, женски и средњи род су класе, тј. родови ликови (*пут, трава, небо*) именица као речи-појмова (исп. деклинационе „врсте именица“) и облици по роду променљивих именских речи (*бео, бела, бело*), – у истом смислу у коме су *врабац, ластва, голуб* и сл. врсте птица.<sup>16</sup>

2.3.2. Како се ове заменице тичу предметности појма, и њихов род подразумева класирање „света“ речи-појмова помоћу граматичких података о роду и броју (*који, -а, -е; који, -е, -а*). За разлику од тзв. заменица 3. лица, које подразумевају директну усмереност према предмету из категорије ‘људско’, и у којима род и број чине граматикализоване семантичке податке који се увек изнова извлаче из ентитета који се означавају (*он* → ‘лице м. пола’ – *она* → ‘лице ж. пола’), ове заменице те податке не узимају од самих предмета, већ од њихових имена-појмова, именички граматикализованих јединица: *која детелина – ова / (нацртана) детелина* → ♣. Њима се, дакле, пита за / указује на целовит предмет који је већ укључен у неки појмовни круг – њихова при-

<sup>16</sup> Кад се у антици говорило о *роду имена* – и м е је узимано као „ствар“ за себе, и род се овде никако није могао поистоветити са ‘пол’. У *Реторици* (Аристотел 1987) се говори о „раздеоби имена на мушки, женски и средњи род“ (219) као једном од услова „правилног говора хеленским језиком“ (218), и у илустрацијама се наводи реченица: *êlthusa kai dilaletheisa* (‘она дође, поразговара са мношћом и оде’). Ако се зна да је Аристотел правио јасну разлику између две вредности имена – име-појам, тј. именица, и име-пароним, тј. придев (в. Радић 2008), онда је несумњиво да се овај услов „правилног говора“ тиче конгруенције – рода као граматичке, а не семантичке категорије. Збрке су овде наступиле онда када се престала правити (и подразумевати) разлика између природе предмета и природе израза (имена). То неразликовање се показује у терминима „граматички“ и „природни род“ (в. нпр. Станојчић-Поповић 2008: 75), а посебно у оновременим феминистичким инсистирањима на томе да називи који не изражавају суштину бића (титуле, звања, занимања и сл.) треба да варирају у зависности од природе (пола) имаоца титуле (тражи се *боркиња* : борац, *психолошкиња* : психолог, *посланица* : посланик, *феминисткиња* : феминистка), и сл.).

мена подразумева одговор везан за ужи појам (хипоним) или за референцију, тј. за предмет из одређеног појмовног круга: *Која?* (животиња) – *мачка* / *она* (животиња) / *она што трчи* / *она шарена* / или сл. Можда је управо то што ове заменице на предмет упућују посредно (а не директно – као *он*, *ово*), и што обележја рода и броја узимају од именички граматикализованих јединица као предметних репрезентата (исп. *реч* – та, диј. *реч* – тај), – створило привид њихове придевске природе. Уосталом, заменица *који* у свим својим облицима чува још увек прозирну везу са анафорском прасловенском заменицом *\*ī*, *\*ja*, *\*je* (*ко-(j)и*, *ко-ја*, *ко-је*). Елементи те анафорске заменице се у већини осталих случајева, укључујући и именичке заменице *он...*, *ко*, *шта*, препознају само у зависним падежима (Белић 1959: 557).

2.4. Као један од разлога за прикључивање ових заменица придевској групи речи заиста се узима формални критериј, тј. њихова придевска промена (в. Клајн 1985: 31). Запажа се, међутим, да се по истој промени мења и већина именичких заменица (Исто), а да то не представља сметњу да се оне сматрају именичким речима (исп. промену заменица *ко* и *шта*, или *он*, *она*, *оно*).

2.4.1. По својој семантици, *ко* је придевска реч пре него *који*: *ко* пита за идентитет лица јер садржи придевски, тј. атрибуцки категоријални податак ‘људско’ (*ко* ‘људско’ – *шта* ‘не-људско’),<sup>17</sup> док *који* носи предметност (целовитост) као чист категоријални принцип. *Који* је усмерено према предметности било ког појма, и, како смо видели, на род (граматички *род*) се разлаже према природи речи-појмова, а не према природи ствари које репрезентују дате речи-појмови, те стога мора бити неутрално на разлику ‘људско’ – ‘не-људско’. *Ко* и *шта* су директно усмерени на предметне области које су питањем, тј. категоријално унапред разложене: *ко* обухвата предмете из области ‘људско’ – сваку људску јединку и скупину (*ко?* – *ти*, *они*, *неко*, *жене*, *радници*, *деца*, *белци*, *Европљани*), док се *шта* тиче свега што није ‘људско’ – предмет и догађај, именована и неименована, видљива и невидљива ствар (*шта?* – *ово*, *свашта*, *грми...*). Супротно овом, *који* се не тиче ниједне унапред ограничене предметне области, већ идентитета по себи, а идентитет целине увек подразумева именовање – реч-појам или именицу.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Опозиција *ко* – *шта* се различито интерпретира у граматографији. Према граматицима српског језика, заменице *ко*, *неко*... се „односе на л и ц а“ [ист. Ј.Р.]“, а *шта*, *нешта*... „на ствари“ (Стевановић 1975: 273, Станојичић/Поповић 2008: 98). На другој страни, граматике руског језика однос заменица *кто* – *что* везују за разлику *живо* – *неживо* (*одушевлено* – *неодушевлено*, ГРЈ: 537; о томе в. у Радић 2009<sup>2</sup>). Поред језичке реалности, овим се тумачењима супротставља и то што је опозиција „живо“ – „неживо“ изразито семантичка: није самознана, већ се учи и постепено учвршћује. Наша истраживања улоге метафоре у онтогенези показују да се ова опозиција усваја етапно, и учвршћује релативно касно (в. Радић 2009<sup>1</sup>: 356).

<sup>18</sup> А. Белић (1962: 237) је у заменици *ко* препознавао заменицу „за лица“, у *шта*, *што* – заменицу „за ствари“, а у *који*, *која*, *које* – заменицу „за лица и ствари“.

2.4.2. По својој суштини, тј. по односу према предмету који се означава, придевским речима су од заменица за идентитет много ближе и тзв. заменице за 3. лице, јер оне у себи садрже категоријалне и семантичке податке придевске природе. Наиме, као што именице типа *лепотан* и *лепотица* садрже у себи по два основна податка – (1) инваријантни придевски (*леп-от-*) + (2) специфични граматикализован податак који диференцира лексичко значење ове две речи (*-ан, -ица*),<sup>19</sup> тако и заменице *он* и *она* садрже у себи по два податка сличне природе: (1) инваријантни категоријални податак ‘људско’ + (2) опозитне семантичке податке ‘мушко’ (*он*) – ‘женско’ (*она*).<sup>20</sup>

2.4.3. Од свих заменица које се традиционално сматрају именичким, сва именичка обележја су својствена само заменицама 1. и 2. лица: категоријална и функционална вредност (*ја – ти* ‘лице, без иједног атрибута’), именички тип промене (исп. *Г мене/жене, Д мени/жени, И мног/женом*) и типично именичке синтаксичке функције. Све остале именичке заменице имају више придевских него именичких обележја. Како смо видели, заменице тзв. 3. лица садрже „придевске“ семантичке компоненте (*он* ‘људско, мушко’) и имају придевска морфолошка обележја (*он, њега, њему...*), док су именичке само по примени, односно по својим функционално-синтаксичким карактеристикама. Исти је случај са заменицама *ко – шта*, чија су формална обележја фиксирана категоријалном разликом ‘људско’ – ‘не-људско’. Са том „придевском душом“ ових речи мора бити повезана и њихова придевска промена (*ко, кога, коме, кога...; шта, чега, чему, шта...*), а са именичком улогом увек исти род који се испољава у контексту: *ко* се синтаксички показује као реч мушког (захтева конгруенцију у м.р.), а *шта* као реч средњег рода (захтева конгруенцију у ср.р.) – *ко је пао? шта је пало?* (в. ГРЈ: 537).<sup>21</sup>

<sup>19</sup> *Лепотан* и *лепотица* примарно (као издвојене речи-појмови) значе ‘особа, лице’, те подразумевају и све особине мушкарца, односно жене. Обе именице се у примени могу смислено повезати и са било којим *лепим* бићем: *лепотан* се може односити на било које биће м. пола (‘коњ / пас / мачак, и сл.’) и подразумевати све особине тога бића.

<sup>20</sup> И заменице *он* и *она* се у примени везују за свако биће мушког, односно женског пола, а у реченици и за све чији је назив уобичен као именица м. или ж. рода, независно од значења. Међутим, за разлику од именице, у којој се специфични семантичко-граматички податак увек наслања на контекстуално одређену предметно-семантичку „подлогу“ са којом се прожима (*лепотан* – ‘леп човек’, ‘леп коњ’, ‘леп пас’, ‘леп мачак’ или сл.), податак који носи заменица се не наслања ни на какву семантичку основу – већ је са својом елементарном знаковном вредношћу директно усмерен према физичком предмету. У вези са предметом заменица никад ништа не добија: док је усмерена према предмету – она само означава (*она* – одређено биће ж. пола), а кад те усмерености нема, семантичка подлога лексеме се лако неутралише, – и заменица лако постаје обележје синтаксичке функције сваког контекстуално познатог антецедента са којим успостави везу преузимањем његових граматичких обележја (род, број).

<sup>21</sup> Ово показује да мушки граматички род на најошштијем плану заступа област ‘људско’ (исп. *људи, становници, радници, путници*, али и *радник, путник, становник*; *Дошли су Б. и С., и сл.*), а средњи род област ‘не-људско’ (*Смркло се, Ставало ми се, и сл.*). Са овим је на ширем

2.5. Будући да се тиче предметности одређеног појма – а појам је вербално-ментални ентитет који постоји или не постоји, чија се датост, а тиме и предметност не може одрицати – заменици *који* је несвојствена у граматикама исконструисана одрична форма *никоји*.

2.5.1. Запажено је да „свесл. и прасл. негативна честица“ *не*, поред тога што „служи за негирање предиката у реченици“, служи „као именички префикс за негирање семантичке садржине именица и придева [ист. Ј.Р]“ (Скок: *не*). Сходно овом, *не-* у заменицама за идентитет од р и ч е п о з н а в а њ е идентитета (исп. *неки* човек = *неко* ‘не знам ко, не знам који човек’).

На другој страни, одрично *ни* се тумачи као одрична речца која се развила из ие. облика *\*nei* – у којем *-i* има функцију „јачање негације“ (Исто). Чини се да основаност овог тумачења потврђују управо заменице: као континуант ојачане негације (*не + и*), *ни-* одриче (негира) ситуативно присуство физичких предмета из категорија ‘људско’ (*нико* ‘ни ја, ни ти, ни он’) и ‘не-људско’ (*ништа* ‘ни ово, ни оно’), или одриче (добар) квалитет (*никакав*), односно припадност предмета (*ничији*). Дакле, *ни* служи за негирање актуелног присуства физичке датости и релације (предмет, својство, припадност). Будући да *који* није непосредно усмерено на физичку датост, већ на појам (знање) као метафизички ентитет – за *који* се не може везивати ојачана негација *ни*.<sup>22</sup> Могуће је питати за идентитет (*који*), изразити познавање (*овај*), непознавање (*неки*), небитност идентитета (*било који*), уопштеност (*сваки*), или сл. – али се постојање оног за шта се пита са *који* – не може одрицати.

2.5.2. Да заменица *никоји* представља нововремену аналошку конструкцију која се коси са логиком говори и чињеница да те творенице нема у *Српском рјечнику* (Вук 1852), као што је нема ни на списку одричних заменица који доноси А. Белић (1962: 237). Вероватно је да се из истих разлога еквивалент ове творенице у руском језику (*никоторый*) квалификује као „разг.“ (ГРЈ: 412). На реалну логичко-граматичку неутемељеност ове одричне форме указује и то што се у шест томова РМС (преко 5000 страна текста) она бележи свега 4 пута: поред 2 потврде донесене уз одредницу *никоји* („*никоје* биље“, „*никоји* новац набавити“ – са упућивањем на *никакав*), бележе се још само две („*никоја* животиња“: *низа*, и „*никојега* одлива“: *одлив*).<sup>23</sup> Дакле, за разлику од

плану повезана и појава једнакости облика (Н=А) именица с.р. и именица м.р. везаних за област ‘неживо’ (исп. *јагње*, *село*, *камен*).

<sup>22</sup> Поред идентитета целине, из сличних се разлога не негира ни квантитет, јер предмет без квантитета не постоји. Број и природа потврда из РМС говоре да је *николик* или стилогена лексема или граматичарска конструкција. Вук (1852) доноси прилошко *николико*, али не и придевско *николик*, док А. Белић (1962: 237) на свом списку одричних заменица има и „*николики*“.

<sup>23</sup> О фреквентности ове заменице сложене са *не-* сведочи неупоредиво већи број потврда у истом речнику. Примера ради, софтверска претрага само једне, VI књиге РМС, доноси чак 63 потврде неодређене заменице *некоји* – оне која одриче познавање идентитета.



већине осталих заманица, *који* се не негира јер није усмерено непосредно на предмет или својство, већ на предметност појма: актуелно познавање референције се одриче са *неки/некоји*, а актуелно постојање опојмљеног предмета са *ниједан,-а,-о* (*ниједан дан* / *\*никоји дан*, *ниједна година* / *\*никоја година*, *ниједно село* / *\*никоје село*).

2.6. На то да је *овај* усмерено према елементима менталне сфере, тј. према предметности појма, и да се по томе битно разликује од општепредметног *ово*, показује и уобичајена говорна поштапалица „*овај...*“. Чине се да је појаву те поштапалице у говору оних који су склони да причају о нечем што најбоље не разумеју, а пре свега у ученичким одговорима, тј. у говору оних које неко обавезе да говоре о задатом предмету, – могуће објаснити управо тиме што је заменици *овај* својствено усмерење према менталним предметима. У несигурним ученичким одговорима *овај* долази као неопажен и ненамеран израз трагања за предметима нејасних појмова, за оним о чему се тек понешто зна – што се можда и учило, али се није спознало (научило, појмило) у правом смислу речи.

2.7. Све ово говори да су заменице *који, неки..., овај...* више именичке од већине заманица које се традиционално укључују у именичку групу речи, јер од придевских обележја оне имају само придевску (или „придевско-заменичку“) промену, што и није специфично придевско обележје. Уосталом, то се обележје никада не узима као пресудан критериј ни у класирању пунозначних лексичких речи (исп. именице типа *Бугарска*). У свему осталом, ове заменице имају природу именичке речи: носе именички категоријални принцип који им не дозвољава да буду атрибути; примењују се или као независна реч – *Taj је добио награду*, или као главна реч у синтагми са атрибутивом – *Коју/Taj писац* (/ писац И. Андрић) је добио Нобелову награду (исп. *та птица* / (птица) *врабац, та жена* / (жена) *Милица*, и сл.). Примена исте заменице у функцији увођења зависне релативне реченице може се схватити као посебан тип атрибутива – Обратио нам се *писац који* је добио Нобелову награду.

Сасвим је уобичајена, и савим логична појава да се примарна комуникативна вредност заманица мења са променом њеног места у односу на антецедент: кад претходи антецеденту, са *који* се пита (*Који писац?*), а кад долази иза њега (*писац који...*), *који* по законима разума губи смисо питања и постаје односна заманица (в. Клајн 1995: 107).

2.7.1. У тој се улози и најјасније показује функционална аутономност заменице *који*: „релативна заманица“ се понаша као именичка реч која се у означавању реченичних односа (у падежу) не подређује улози функционално јој надређене речи-појма чије се предметности тиче: Зове те *пријатељ са којим* си се синоћ упознао, Ова јабука је лепша од оне *коју* је узела, или сл.



Дакле, и по начину означавања (/начину упућивања / питања и сл.) и по функцијама, што су суштинска обележја сваке речи, заменице *који, неки..., овај...* су у в е к именичке речи.

### III. ОПШТЕПРЕДМЕТНА ЗАМЕНИЧКА СТРУКТУРА

#### ОВО/ОНО – ТО

3.1. Посебну заменичку структуру представља општепредметна показна заменица *ово/оно – то* (в. Клајн 1985: 73–79). Ова се заменица у граматицима уобичајено тумачи као облик неутрума показне заменице *овај, ова, ово* и наводи као илустрација случајева „поименичења“ те заменице. Превиђа се чињеница да је неутрум предметно-појмовног *овај...* и на функционалном и на граматичком плану битно различит од општепредметног *ово*.

3.1.1. Неутрум *ово* се, као и сваки други елеменат заменичке структуре *овај.../онај... – тај...*, тиче идентитета онога што припада именованованој, оквирно познатој врсти предмета (*ово брдо – ...брдо које...*). Једно предметно-појмовно *ово* увек подразумева мисао о другим истоврсним предметима: кад кажемо *Ово брдо је моје* или *Ова земља је моја*, ми ‘ово брдо’ и ‘ову земљу’ издвајамо као једно од свих брда и земаља за које знамо. Поред облика јединине, који подразумева конгруенцију са појмом-изразом чије се предметности тиче (*ово / нацртано сунце* → ☼), њима је својствен и облик множине (*ова / нацртана сунца* → ☼☼☼).

3.1.2. Елементи структуре *ово/оно – то* указују на идентитет оног што се узима („показује“) као да је издвојено и неповезано са осталим стварима у универзуму. Предмет на који се упућује заменицама ове структуре се означава као да је један, издвојен и независан од свега што постоји. Стога и искази *Ово је моје брдо* и *Ово је моја земља* не подразумевају мисо о било чему другом: у центру исказа, и у мисли оног ко „показује“ постоји само једно ‘ово’ (само *моје брдо* и само *моја земља*). Ове показне заменице упућују директно на предмет (*ово* → ☼, *ово* → ☼☼☼), и њима је својствена неутралност на сваку врсту разлике између „показаних“ предмета: поред неутралности на категоријалне разлике ‘људско – не-људско’ (*ко – шта*), њима је својствена и неутралност на разлике између физичког предмета и појма, па стога и неутралност на разлике између предмета, мисли и говорног израза (*то* – ☼, *то сам мислио, то ти кажем*). Као такве, оне упућују и на идентитет свега што нам је непознато, што нема име, чему се природа не зна, или му природу и име не зна један од саговорника (*Ово* → ☼, *Ово* → ♪, *Ово је оно о чему сам ти причао*, ♪ ← *Ово је нота*). Будући да им је својствена неутралност на разлике између познатог и непознатог, физичког и метафизичког, „једног“ и мноштва, елементи ове заменичке структуре бивају неосетљиви на граматичка обележја јединице која се појављује као вербално-

ментални репрезент одређеног предмета – оне су стога неконгруентне, свакој предметној речи надређене јединице (исп. Клајн 1985: 51, 106–107).

3.2. Све што у себи садрже – то је категоријални принцип предметности – што им омогућава да као целину означе, и целовитим учине, сваки предмет опажања, мисли или говора, без обзира на све аспекте његове природе, и без обзира на тип и сложеност говорног израза (реч, реченица, дискурс): *ово* сам ја, *то* су они, *то* је верица, *то* је моје дете, *то* је мој син, *то* је цвет, *то* је брашно, *то* је пут, *то* је цвеће, *то* су цветови, *то* је црвено, *то* је иза стола, *то* је „на“ (‘предлог’, ‘реч’), *то* ме боли, *то* нисам видела, *то* сам рекла, *то* се не зна, *то* не постоји.

3.3. Несумњиво је да те особине елемената структуре *ово/оно – то* омогућавају да елеменат *ово*, који указује на ‘ово сад и овде’, буде прва заменичка реч у говору детета, а уједно и прва предметна реч која у онтогенези неће доживети никакве битне промене.<sup>24</sup> *Ово* се појављује као први адекватан вербални израз за издвојену „схему објекта“ која се, према психолошким налазима, образује врло рано, још у предговорној фази (Пијаже 1983: 16). Према учењу Л. Виготског (1996: 106–108), ти почетни „објекти“ су на унутрашњем плану „синкретичке представе“, „неуобличени и наувећени скупови“, „хрпе било каквих предмета“ спојених „без довољног унутрашњег разлога“, тј. „спојених споља у дететовом утиску“ и претворених у „сједињен лик“ (Исто: 106–107). Независно од тога каква је унутрашња природа тих првих дечијих представа о објекту, заменица *ово* ће их увек примерено означити, јер је она неутрална на све могуће разлике међу „објектима“ на које указује – јер је неутрална и на разлику између „унутрашњег“ и „спољашњег“ предмета.

3.3.1. Неутралност заменице *ово* на разлике међу предметима говора, укључујући и неутралност на разлику између опојмљеног и неопојмљеног, оповргава уверења да се смисо свих дечијих речи битно разликује од смисла који оне имају у говору одраслих особа (Виготски 1996: 230–230). Иако и овој заменици тек предстоји уклапање у целовиту структуру (*ово/оно – то*), неспорно је да ће елеменат *ово* трајно остати резервисан за ‘оно што је *овде* и *сад*’ (в. т. 1.5.1).

3.4. Именичка природа ових заменица се огледа и у њиховој тесној повезаности са именичком заменицом *шта*: општепредметно *ово* је ситуативно одређен заменички одговор на предметно *шта* ‘не-људско’.<sup>25</sup> Исто као *ово*, и *шта* је неутрално на разлике између физичких и метафизичких предмета:

<sup>24</sup> Скица редоследа усвајања заменичких елемената у онтогенези, сачињена на основу наших података, садржана је у т. 3. рада „О заменичким структурама *ја/ми – он и он/она – оно*“ (Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LII, у штампи).

<sup>25</sup> Из устаљених граматичарских класификација заменица произилази да предметна област *шта* ‘не-људско’ остаје без одговарајуће референцијално одређене заменичке реакције.

‘не-људско’ је све што није ‘људско’ – предмет и догађај, именована и неименована, видљива и невидљива ствар (*Шта* је то?, *Шта* су рекли?, *Шта* не знаш?, *Шта* си чуо? и сл., али, *Шта то* не постоји?). Будући неутрална на све разлике међу предметима, структура *ово/оно – то* је ширира од *шта* за област ‘људско’. Кад кажемо да је она општепредметна, – подазумевамо да је неутрална на разлике које категоризују предметно ко ‘људско’ и *шта* ‘не-људско’ с једне, и предметно-појмовно *који...* ‘неутрално на разлику *људско – не-људско*’ са друге стране.

3.5. Показује се, дакле, да су ове заменице неутралне на разлике између свега што постоји и што не постоји, што се може рећи или мислити, те да су способне да саме собом, тј. деловањем сопственог принципа целовитости – „стварају“ предмете.

\*

Чини се да функција заменица *који, неки..., овај...* и место које категорија *који* има међу категоријама које почивају на непосредно предметном принципу (*ко / шта – који*), може бити добра илустрација филозофских увиђања о примарности „тријадне релације“ у процесу сазнања.<sup>26</sup> Запажа се, наиме, да је трећа, неутрална јединица тријаде, „трећа категорија – категорија мисли, представљања [...] – саставни део реалности, мада сама по себи не чини реалност, пошто ова категорија не може конкретно да постоји [!] без акције, као посебног објекта којим треба да управља, исто као што акција не може да постоји без непосредног постојања осећаја на који треба да утиче“ (Перс 1993: 212).<sup>27</sup>

Ово се уверење није дало илустровати језичким средствима енглеског језика, у коме се „ова трећа категорија – категорија мисли“ формално (на плану израза) поклапа са категоријом предмета:<sup>28</sup> у систему упитних заманица тамо нема заменице типа *који, -а, -е*, већ заменица *which* служи и „за предметну (данас само неживу) референцију, и за непредметну“ (Клајн 1985: 79).<sup>29</sup>

<sup>26</sup> Још је Аристотел доказивао да су, по природи људског сазнања, примарни закључци „састављени од три члана [три примарна елемента] а полазе од једног средњег [тј. од једног неутралног на податке из бинарне опозиције, ист. Ј.Р.]“ (Аристотел, *Метафизика*: 1014б).

<sup>27</sup> Персовом „осећају“, у коме је делатни узрок „акције“, одговара Аристотелов „непокретни покретач“ кога тумачи *Метафизике* обично поистовећују са Богом – а што је, у ствари, духовност оног ко опажа и говори, а потом и сазнаје.

<sup>28</sup> Свестан да овакви, ничим илустровани ставови морају бити тешко разумљиви, Ч. С. Перс је врло често напомињао да рачуна на разумевање „изузетно интелигентног читаоца“ (212).

<sup>29</sup> Могуће је да је заменица *који...* повезана са изразитом склоношћу словенских језика да граде појмовне речи, тј. да формално-граматички обележе (поимениче, као издвојену целину означе) све што се апстрахује (*певање, помисао, белина, чин* и сл.) и да им то постане „центар

Будући чисти изрази предметног категоријалног принципа, без учешћа било ког ограничавајућег категоријално-семантичког податка, заменичке структуре *ово/оно* – *то* и *овај.../онај...* – *тај* чине степенасто уређен систем у оквиру кога се на једној страни неутралишу, а на другој неопажено профилишу разлике између физичних и метафизичких предмета. Између ове две структуре, као својеврсни прелаз, стоје функционална структура *ја/ми* – *он* и лично-предметна *он/она* – *оно*. Док структура *ово/оно* – *то* чини уобичајену реакцију на свако упитно *шта* (исп. *То је ништа*) – независно од тога да ли о том „шта“ постоји било какво знање, структура *овај.../онај...* – *тај...* подразумева реакцију на *који...*, што је питање које се увек тиче именоване (познате) врсте предмета. Према предметним категоријама *ко/шта* стоји предметно-појмовна категорија *који...* – својеврсни трећи члан неутралан на супротстављене јој бинарне структуре *ко* ‘људско’ / *шта* ‘не-људско’ (исп. *Он је тај*, али *Он је нико и ништа*, а не \**Он је никоји*). Јасно је и да пут до предметно-појмовног *који* или *овај* полази од на све неутралног општепредметног *ово/оно* – *то*.

#### ЛИТЕРАТУРА:

- Аристотел 1988:** Aristotel, *Metafizika* (предговор Анте Пажанин, превод Томислав Ладан), Globus, Zagreb.
- Аристотел 1987:** Aristotel, *Retorika* (превод и коментари М. Вишић), Nezavisna izdanja 40, Beograd.
- Барић 1979:** Eugenija Barić, мр Мијо Лончарић..., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Белић 1959:** Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. II, у: Изабрана дела Александра Белића, том I, Београд 1998, 423–582.
- Белић 1962:** Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, књ. II св. 1, у: Изабрана дела Александра Белића, том 4, Београд 2006, 153–325.
- Виготски 1996:** L. S. Vigotski, *Mišljenje i govor*, Problemi opšte psihologije (tom drugi), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

за образовање нових речи“ (Белић 1959: 456). Изгледа да се ова склоност словенских језика одражава и у начину мишљења словенског света, чије је особености уочила Ребека Вест, позната енглеска књижевница (исп. „Стефан Душан је јасно исказао ону исту тежњу која је и данас врло карактеристична за Словене – *жељу да се сагледа целина* [ист. J.P.]“ – R. Vest, *Crno jagnje i sivi soko*, Beograd 2008: 669; или „То је мистерија словенског ума: иако изгледају у потпуности као људи од акције, Словени су сасвим свесни унутрашњег живота из кога та акција извире, што је дар који код других народа имају само интелектуалци [ист. J.P.]“, Исто: 688).

- Вук 1852:** Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1975 (ре-принт).
- ГРЈ:** *Русская грамматика, том I*, Академия наук СССР – Институт русского языка, Москва 1980.
- Ивић 1999:** Milka Ivić, *O nekim aktuelnim problemima gramatike srpskog jezika*, у: *Lingvistički ogledi, tri*, Biblioteka XX vek, Beograd 2000, 69–73.
- Ивић 2000:** Milka Ivić, *O signalizovanju značenjske razlike de re i de dicto*, *Lingvistički ogledi, tri*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Ивић 2008<sup>1</sup>:** Milka Ivić, *O odnosima između prideva i priloga*, *Lingvistički ogledi*, Biblioteka XX vek, Beograd, 89–94.
- Клајн 1985:** Ivan Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.
- Кликовац 2002:** Душка Кликовац, *Граматика српскога језика за основну школу*, Српска школска књига, Београд.
- Кордић 1995:** Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Милер 2005:** Barbara Kunzmann-Müller, *Opis zamenica u novijoj hrvatskoj, srpskoj i makedonskoj gramatografiji*, Научна конференција на међународниот семинар на македонски јазик, литература и култура, XXXII, Скопје, 365–378.
- Перс 1993:** Čarls Sanders Pers, *Izabrani spisi, O pragmatizmu i pragmaticizmu*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Пешикан 1967:** Митар Пешикан, *O систему заменичких речи*, Наш језик, XVI/4, Институт за српскохрватски језик, Београд, 245–267.
- Пијаже 1982:** Žan Pijaže, *Mentalni razvoj deteta*, у: Ž. Pijaže, N, Inhelder, *Intelektualni razvoj deteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 7–4.
- Пипер 1983:** Predrag Piper, *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, Novi Sad.
- Пор-Ројал:** PORT-ROYAL, *Opća i obrazložena gramatika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.
- Радих 2007:** Јованка Радих, „Кажу реч“ – Позитивна вредност у језику, Јужнословенски филолог LXIII, Београд, 97–120.
- Радих 2008:** Јованка Радих, *Пароним – од логичког до граматичког термина*, Зборник радова института за српски језик САНУ, Београд, 459–470.



- Радић 2009<sup>1</sup>:** Јованка Радић, *Метафора и метонимија у детињству речи*, Српски језик XIV/1–2, Београд, 347–360.
- Радић 2009<sup>2</sup>:** Јованка Радић, *Заменички систем и заменица себе.се*, Српски језик у употреби, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Каргујевац, 213–226.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1967–1976, 1–6.
- Скок:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1972.
- Станојчић/Поповић 2008:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић 1975:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

---

*KOJI, NEKI..., OVAJ... –*  
ADJEKTIVALE ODER NOMINALE PRONOMINA?

Zusammenfassung

In der Arbeit wird die Grundlage der üblichen Sortierung von Pronomina *koji, neki..., ovaj...* in die adjektivale Wortklasse überdenkt. Mit diesem Ziel werden die wichtigsten logisch-grammatischen Prinzipien, auf denen die Unterschiede zwischen Nomen und Adjektiven in der Grammatik ruhen, herausgebracht.

Adjektivale Wörter, so wie adjektivale Pronomina, bezeichnen etwas, was in einem Gegenstand integriert ist: etwas, was seine Eigenschaft ist (*kakav, ovakav, beo, mekan, lep; koliki, toliki, širok, veliki*), oder etwas, was als Eigenschaft genommen wird (*čiji, moj, nečiji, Petrov, školski, gradski*). Das sind abhängige Wörter mit attributiver Funktion, in der serbischen Sprache nach Genus und Zahl veränderlich. Im Gegensatz dazu, sind Pronomina *koji, neki..., ovaj...* nicht auf solche Entitäten gerichtet, sondern auf das Ganze, dass heißt auf das was ist, oder als herausgenommen und ganz genommen wird (*koja* (ptica) – *ova, ova ovde, ova mala, lasta, selica*). Dies sind keine Attribute, sondern immer entweder unabhängige Wörter, oder Syntagmateile mit Attributiv. Wenn sie interrogativ und bestimmt sind, dann sind sie das funktionale Zentrum der Syntagma (*koji / ovaj pisac – (pisac) I. Andrić*), und wenn sie relativ sind, dann sind sie Attribute, besser gesagt, eine kopulative Einheit, die den attributiven Nebensatz einleitet (*Pojavio se pisac koji... / pisac o kojem...*, und so weiter.).

Nach der Semantik ist *ko* eher ein adjektivales Wort als *koji*: *ko* fragt nach der Identität der Person, weil es die adjektivale, das heißt attributive kategorische Information 'menschlich' enthält (*ko* 'menschlich' – *šta* 'nicht-menschlich'), während *koji*, das asemanische Wort, die Verdinglichung (das Ganze) als das reine kategorische Prinzip trägt. *Koji* ist nach der Verdinglichung jener Begriffe gerichtet, und das Genus richtet sich nach der Natur von Wort-Begriffen (das grammatische Genus), und nicht nach der Natur der Dinge, die die dargestellten Wort-Begriffe repräsentieren. Deswegen müssen diese Wörter neutral auf dem Unterschied 'menschlich' – 'nicht-menschlich' sein. Während *ko* und *šta* nach den Dingen vorher (mit der Frage, oder Kategorisierung) voneinandergetrennten gegenständigen Bereichen gerichtet sind (*ko* umfasst den Bereich 'menschlich', jede menschliche Individue oder Gruppe: *ko?* – *ti, oni, neko, žene, radnici, deca, belci, Evropljani*; und *šta* bezieht sich auf alles was nicht 'menschlich' ist – Gegenstände und Geschehnisse, die benannten und unbenannten, sichtbare und unsichtbare Dinge: *šta?* – *ovo, svašta, grmi...*), – *koji* bezieht sich auf keinen vorher begrenzten Bereich, sondern auf die Identität nach sich, und die Identität des Ganzen versteht immer das Benennen – Wort-Begriff oder Nomen.

Der Schluß wird gezogen, das nach seinen wichtigsten Charakteristiken das Pronomen *koji*... kein adjektivales, sondern nominales Wort ist. Nominale Natur der ganzverdinglichten Struktur *ovo/ono* – *to* (die für sich stehende pronominale Struktur, und keine neutrale der Struktur *ovaj*...) zeigt sich auch in ihrer Unveränderung von Genus und Zahl. Diese Struktur erhebt sich als ganzverdinglichtes bezogenes Wort, das ganz auf das Gegenstand gerichtet ist, aber es bezieht sich nicht auf seine Natur (*ovo* → ☼, *ovo* → ☼☼☼). Sie ist auf alle Unterschiede zwischen den Dingen neutral, anschliessend den Unterschied zwischen den physischen und metaphysischen, benannten und unbenannten, bekannten und unbekannten, existierenden und unexistierenden Dingen – also, sie ist neutral auf die Unterschiede auf denen die Triade *ko / šta – koji* beruht.

Jovanka Radić